

38

szlovákiai magyar írók folyóirata

OPUS

7. évfolyam, 5. szám

Felélős kiadó: Hodossy Gyula

Főszerkesztő: Hízsnyai Zoltán (opus.hizsniai@gmail.com)

Szerkesztők: H. Nagy Péter (h.nagyp@gmail.com)

Vida Gergely (gergelyvd@gmail.com)

Grafikai és képszerkesztő: Juhász R. József

Korrektor: Tóth Ozsváld Zsuzsa

Munkatárs: L. Varga Péter (Budapest)

Szerkesztőség: Duna Palota, Galantská c. 658/2F, 1. e. 5, 92901

Dunajská Streda, www.szmit.sk

Nyomta: TAMA Solutions Kft., Budapest

Egyes szám ára: 2,60 euró. Éves előfizetés: 14 euró

Megjelent 2015 novemberében 1000 példányban.

Megrendelhető a kiadó címén. Regisztrációs szám: EV 3714/09

Dvojmesačník, VII. ročník, 5. číslo

Vydavateľ: Spoločnosť maďarských spisovateľov na Slovensku

Tel/fax: +421/315527964, +421/911239479, IČO 30806372

Sídlo spoločnosti: Galantská c. 658/2F, 92901 Dunajská Streda,

Vydavateľ: Gyula Hodossy. Šéfredaktor: Zoltán Hízsnyai

Redaktor: Péter Nagy, H., Gergely Vida

Grafický a obrazový redaktor: József R. Juhász

Korrektor: Zsuzsa Tóth Ozsváld

Spolupracovník: Péter Varga, L. (Budapest)

Redakcia: Palác Duna, Galantská c. 658/2F, 1. posch, 5, 92901

Dunajská Streda, www.szmit.sk, E-mail: opuslap@gmail.com

Tlač: TAMA Solutions Kft., Budapest

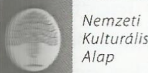
Cena jedného čísla: 2,60 euro

11/2015. Celoročné predplatné: 14 euro

Registračné číslo: EV 3714/09

Náklad 1000 ks. ISSN: 1338-0265

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR
program Kultúra národnostných menšín 2015

SZLOVÁKIAI MAGYAR ÍRÓK FOLYÓIRATA

OPUS

MEGJELENIK KÉTHAVONTA

Kiadja a Szlovákiai Magyar Írók Társasága

Tel/fax: +421/315527964, +421/911239479

TARTALOM

Tőzsér 80

Hízsnyai Zoltán: A 80 éves Tőzsér Árpád
köszöntése.....2

Tőzsér Árpád: Deborah, avagy az Éden szíve
[vers]4

H. Nagy Péter: Kontextusok Tőzsér Árpád
költészetéhez [tanulmány]11

L. Varga Péter: „A papír partján”. Genezisek,
archívum és a „köztesség”
materializálódása Tőzsér Árpád
költészetében [tanulmány]23

Szászi Zoltán: Autóval, a tájhaza zárványaiban
[vers]37

Fellinger Károly: Ásványvíz [vers]41

Nagy Csilla: „Szétritkult éppen megkötött
Énem”. Nyelv és identitás Tőzsér Árpád
költészetében [tanulmány]42

Bedecs László: A megkísérthető ember.
A madáchi eszmék és a *Faustus Prágában*
[esszé]47

Napló

Liszka József: 2005-ös napló.....53

Kulcsár Ferenc: Még élni: kétszáz évet, ezret.

Naplók 2013.....76

Pallimpszeszt

Hegedűs Norbert: Mémek és mítoszok
[tanulmány].....84

Vrabel Tünde: Az ártatlanság fekete madara
(Harper Lee: *Ne bántsátok a feketéigót*)94

Szombathy Bálint: A tiszteletbeli magyar.
Slavko Matković munkáihoz

[bemutatószöveg]98

Munkatársaink100

„Szétritkult éppen megkötött Énem”

Nyelv és identitás Tőzsér Árpád költészetében

A *Csatavirág* és a *Fél nóta* verseiről¹

1 A szövegeket az összegyűjtött versek kiadása alapján idézem (a főszövegbeli idézetek után megadva az oldalszámot): TŐZSÉR ÁRPÁD, *Erről az Euphorboszról beszélík, Összegyűjtött versek (1963–2012)*, Kalligram, Pozsony, 2015.

Biográfia és kollektív emlékezet, kulturális hagyomány és közép-európai tradíció, morál és bölcsélet, egzisztencia és metafizika, szubjektivitás és mitológia – Tőzsér Árpád rendkívül gazdag, heterogén költészete voltaképp erre a néhány szegmensre vezethető vissza. Az életmű egyes korszakaiban, a különböző irodalmi beszédmódokat megszólaltató kötetekben tulajdonképpen az említett fogalmak által meghatározott tematikus és teoretikus háló szövődik újra. Folyton elmozduló csomópontok, áthelyeződő sűrűsödési és ritkulási területek jellemzik ennek a költészetnek a mintázatát, és ez az a variabilitás, poétikai virtuozitás, amely termékennyé teszi az énré, az önazonosságra, a létezésre és az elmúlásra való ismétlődő rákérdezést. Igaz ez a 2009-es *Csatavirág* és a 2012-es *Fél nóta* című kötetekre is, amelyek mind tematikus, mind pedig poétikai szempontból szorosan kapcsolódnak a szerző korábbi lírai műveéhez. Mindenekelőtt a *Léggyökerek* (Helikon, 2006) központi problémáinak továbbgondolását, továbbbírását, az ott megjelent motivikus háló részleges újra-szövését, valamint az elmúlás, és ehhez kapcsolódóan az emlékezés és felejtés elbeszélhetősége, megfogalmazhatósága iránti fokozott érdeklődést tekinthetjük a folytonosságot megteremtő sajátosságként. Ugyancsak sajátja, a szövegszerveződést nagymértékben meghatározó eleme az utolsó két kötetnek a mitológia, valamint az irodalmi és történeti tradíciók megidézése, intertextusként vagy allúzióként való jelenléte a versszövegekben, továbbá az a retorikai-poétikai teljesítmény, amely a versbeli én pozíciójának, a szubjektum integritásának és önazonosságának megbontása révén szól a tapasztalatról, a személyes és közösségi múlt feltárhatóságáról. De mind a *Csatavirág*, mind a *Fél nóta* a korábban fókuszba helyezett témák és kikísérletezett alkotói technikák alkalmazásával korántsem csupán ismétél, hanem mintegy új kontextusba helyezi, elmélyíti, kiteljesíti a korábbi tapasztalatokat.

Az egzisztenciális bizonytalanság, az identitás veszélyeztetettsége és a halál visszatérő témája a köteteknek, azonban ezek a motívumok igen változatos nézőpontokból, eltérő interpretációkban jelennek meg. Tőzsér Árpád voltaképp folytatója egy hagyománynak, a modern magyar irodalomban például Kosztolányi, Radnóti, de mindenekelőtt József Attila kései költészete említhető párhuzamként, műfaji előzményként. Az említett alkotókban közös, hogy a halál

témáját az identitás kérdésével kapcsolják össze. Tőzsér mindezt oly módon gondolja tovább, haladja meg, hogy a halálra és az énr egyaránt kulturális konstrukcióként tekint. A szubjektivitás és interszubjektivitás kifejezése, valamint az elmúlásra való reflektálás közvetve, a kollektív identitás és a kulturális hagyomány részét képező narratívumokon, kulturális, mitológiai vagy történelmi utalásrendszeren, metaforikán átszűrve lesz kifejezve. A *Western* vonat például játékos-ironikus formában a western zsánerének kliséi mentén József Attila rendhagyó halálversét, az *Altatót* idézi: „Elalszik az egyik mohikán, / már csak egy hegedű üzemel. Szól Charlie: Hol a harmonikám? / A bosszú sohasem szünetel. [...] // A mozdony ide top, oda top, / a vezetője is lepihent. – / Már a szél vonja a vonatot / meg a vég, a western happy end.” (320.) Az *Antaios* pedig allegorikus formában, a mitikus hőst felidézve mutat rá arra, hogy a mások halála csak az emlékezet vagy a gyász kódjai felől hozzáférhető számunkra, amelyet azonban rövidesen, szükségszerűen felvált a felejtés: „[...] a fény a mélybe visszaárad, / s a szárbán emlékezet kering. // Antaiosz odal, zuhan árnya, / mindent sejtelmes gyász fog át: / Posszeidon zord templomára / nem helyeznek több koponyát.” (260.)

Tőzsér halálköltészete nem a halál közelségét tematizálja, sokkal inkább arról van szó, hogy a halál „tudását”, a halál transzcendenciájának és biológiai ténszerűségének poetizálását az énről való beszéd feltételének tekinti. Valahogy úgy, ahogy Maurice Blanchot fogalmaz: „[a]z emberi horizonton a halál nem adott – meg kell valósítani; feladat, melynek tevékenyen nekilátunk, mely az uralmunk és tevékenységünk forrásává válik. Az ember meghal, ez semmi, de az ember a halála felől *létezik*, szorosan odaköti magát a halálhoz, olyan kötelékkel, amelyről ő ítél, megcsinálja a halálát, halandóvá teszi magát, és ezáltal szerzi magának a képességet arra, hogy létrehozzon, és hogy értelmet és igazságot adjon annak, amit létrehozott.”² A *Fél nóta* kötet *Gyöngykapu* című, nagy ívű ciklusának 11. darabja explicit módon fogalmazza meg ezt a tapasztalatot: „Mit tegyünk?! Az ember csak ilyen, / él s nem okul, okokhoz nem okos, / nem érti: ha teste lebillen / pántjáról, ha belésszel Atroposz // ollója, mi az ok? Az ének ok-os lét, az okozat a jelen: írsz – vagy! Viszont jövőd-reményed / ez oklancban nem releváns elem.” (307.) Atroposz, az élet fonalát átvágó istennő figurája éppúgy a tapasztalat közvetlen, „alanyi” kifejezésének elkerülését példázza, ahogy a *Csatavirág* számos verse is. A *Nemezis* szintén az életből a halálba való átlépés mozzanatát tematizálja, az e mögött rejlő értelmes ok, indok lenne a vers tétje, amely azonban nem felfejthető. A halál mint kiszámítható, a fennálló metafizikai rendből következő szükségszerűség jelenik meg, és a József Attila-féle bűn nélküli büntudat tapasztalatához kapcsolódik: „Mikor kilazulnak tartóoszlopaid, / kidől jelenedből amaz is, emez is: / beérnek szavadban, sírban, mítoszaik, / s beér üldöződ is, a komor nemezis. // Bár nem világos, bűnöd mikor mi volt, / (Ixión?, Átreusz?, Thüesztész? – átfutod / Nemeszisz kerekén a névsort – mind kiholt): beforrt seben is vél vért látni az utód.” (257.)

2 Maurice BLANCHOT, *A halál tere és a mű*, ford. HORVÁTH Györgyi = Uő., *Az irodalmi tér*, Kijárat, Budapest, 2005, 73.

3 ANGYALOSI
Gergely, *A mítosz
mint a líra alapanya-
ga* = Tőzsér Árpád,
*Erről az
Euphorboszról
beszéllek*, 389.

Az utóbb idézett két vers érdekessége továbbá az is, hogy a halál folyamatát egyaránt térbeli viszonyrendszerekkel írják le. A test bil-
lenése, vagy az én tartóoszlopainak kilazulása lehetővé tesz egy
metaforikus olvasatot, mely szerint a vers énjéhez tartozó test épp-
úgy csak valamiféle szoborként, fokozatosan amortizálódó emlék-
műként gondolható el, ahogy a haláltapasztalat elbeszélését segítő
istenek is a hozzájuk kötődő kultusz tárgyaiként, térbeli konstrukció-
iként hozzáférhetőek. Tőzsér utolsó két verseskötetének szubjektív
témái (a halál mellett a számvetés, a magány) sok esetben ezen a
sajátos módon lesznek eltávolítva a beszélőtől: a megszólalás miti-
kus és történelmi szerepek, maszkok mögül (vagy egyszerűen azok
jelzésszerű megidézésével), továbbá a testtapasztalat közvetetté
tételével történik. Atroposz, Nemezis, Endümion vagy Parisz, és a
szoborszerű én szerepeltetésének funkciója az, hogy a személyes
élményekből kikristályosodott tapasztalat, az érzelmi konfliktusok, a
felismerések és állásfoglalások ne egyfajta szubjektivitásként, hanem
általános-kozmosz, időn és térbeliségen túlmutató ismeretként
táruljanak az olvasó elé. Angyalosi Gergely fogalmazza meg, hogy
„[a]z olvasónak néha az az érzése támad, hogy a Tőzsér által alkalmazott
rengeteg kultúrtörténeti (így mitológiai) utalás azért nélkülözhetetlen
alapanyag költészete számára, hogy megfelelő közvetítésekkel lássa el azt a
szatirikus indulatot, amellyel saját kora, saját világa ellen irányul. A
mitológiai vagy történelmi idő bevonásával ironikusan kitágítja és megemeli a
verset, miközben megőrzi a helyzetek, alakok, érzelmek konkrétságát”.³ Tőzsér Árpád költészetének
azonban a legnagyobb erénye az, hogy a versekben felhasznált szö-
vegek és motívumok sosem öncélúak, mindig termékenyen moz-
dítják elő a jelentés szerveződését. A személyes történet és a
mítosz, a tradíció, illetve számos kultúrtörténeti toposz, harmoniku-
san simul egymásba a versszövetben, ám oly módon, hogy eközben
az érintkezési felület számos, poétikailag reflektált, ám teoretikusan
is végiggondolt, értelmezett (az olvasó számára pedig nem megke-
rülhető) szál, kérdést vet fel. Tőzsér utolsó két kötetében visszatérő
motívum a mű(alkotás), a tárgy, a mítosz maradandósága, vala-
mint az én, a szubjektum mulandóságának feszültsége, egymást
ellenpontoszó jelenléte. Szerep és önazonosság, a saját idő és a tör-
ténetiség, mulandó és örök oppozíciója gyakori szervezőerő:
összességében elmondható, hogy a költészet tétje Tőzsér számára
nem kisebb, mint (a szövegek tapasztalata szerint többféleképpen
érthető) létezés alapjaira való rákérdezés.

A származás, a szülőhely azonosításának, felkutatásának igénye
jelentkezik azokban a versekben, amelyek a múlt (sokszor a gyerek-
kor) emlékeit idézik fel. A történet-fragmentumok bizonyos értelemben
rokoníthatók a Tőzsér pályájának kezdetére jellemző Gömör-ver-
sek világával, azonban a tapasztalat, a belátás itt már egészen más: a
virágsszimbolika, a gyerekkor eseményeit idéző tárgyi világ már nem
az idill nosztalgikus ábrázolásában érdekelt. Az emlékezés sokkal
inkább a mulandóság, a veszteség kifejezésének eszköze például a

Téli kökény esetében, ahol az élmény (szakadék szélén a kökénybokor mellett megbújni) a metafizikus létezés kiszolgáltatottságával, bizonytalanságával, az elmúlás törvényszerűségével párosul, emellett a konkrét tapasztalatot kozmikussá tágitja, valahogy úgy, ahogy a *Téli éjszaka* tárgyias világa táguul metafizikaivá: „Csont-ágon mi tart meg kökényszemet? / Hát téged? Vacog a lelked, fogad. / Téli kökény vagy, történeted: / túlélsz, lehullsz és gödör fogad.” (267.) Az emlékezés a múlt felidézésére, megtartására irányul, azonban az emlékek és az egykor létező dolgok megőrzése nem lehetséges az egyén számára, mivel az én nem képes integritását, identitását megtartani az emlékezés gesztusaiban. Az előadás címét is adó *Szilveszteri emlékben* a saját test tapasztalata fokozatosan megszűnik, az érzéketek közvetetté, a test pedig ezáltal külsődlegessé válik, fokozatosan tárgyiasul: „Ketten... Még az óév sebében, / átömlőben más térbe, testbe. / Szétrítkult éppen megkötött Énem, s abban lett Én, / ami csontig sebezte. // A telefonban, mintha túlvilágról, / jött a hang: Boldog új esztendőt! / Valahonnan valaki átszólt, / s beiktatódtunk: a sorsunk eldőlt.” (265.)

Az én voltaképp kikerül abból a „centrális itt”⁴-ből, amelyet a saját test jelent a számára: az emlékező maga is az emlékezés tárgya, alapvető élmény tehát az én széthullása. A *Kockák* szerkezetét ugyancsak a test térbeli viszonyainak át- meg átrajzolása határozza meg, és arra a tapasztalatra mutat rá, hogy identitásunkat voltaképp az érintkezéseink, az általunk bejárt tér alakítja. Hiszen, ahogy a vers első sorában megfogalmazódik, „Minden, ami van, rajtunk kívül van, / általunk van, mint a geometria.” (280.), a világ felmérése számunkra azáltal lehetséges, hogy valamiképp meghatározzuk, kiszorítjuk a teret korporális létezésünk következtében. A vers alanya (ami a testiségét illeti) egyfajta absztrakcióként gondolható el, amely úgy tölti ki a körülötte tapasztalható úrt, mintha Leonardo Vitruvius-tanulmánya térben terjedne ki. A Kassáknak ajánlott vers címében szereplő „kockák” szó szerint a világ építőkövei, olyan szegmensek, amelyek segítségével a létezés és az elmúlás is absztrahálható: „[...] az anyag konkrét térszerveződés, és mellékes az énünk nyerítő illúziója.” (280.)

A versek mind tematikus, mind retorikai értelemben kiaknázzák az én pozícióváltásaiban, áthelyeződéseiben rejlő lehetőségeket: a szubjektum megjelenésének módjai a legizgalmasabb megoldások között tarthatók számon. Ez az aspektus a Tözsér-lírárt a későmodern költészet, ezen belül szintén József Attila költészetével rokonítja, egyúttal (ahogy ezt számos kritikusa, például Angyalosi és Németh Zoltán is megjegyzi) a posztmodern szövegszervezés vonásait is magán viseli, hasonlóan azokhoz a szövegekhez, amelyek az emlékezés és elmúlás tematikáját a mediális kérdésfelvetések segítségével teszik megfogalmazhatóvá. A *Félhomály téli képen* a festmény „lebontásáról” és újrateremtéséről szól, miközben az idő és az identikusság kérdéskörében is jelent egyfajta választ: „A festő leveszi a lázadó színt a képről, / aztán, egy másik jelentéskörben, / újra vászonra rakja: / hó-kék chiaroscuróba törten. [...] Indul a lélek, az

Egyes a hóra ernyed. Lehull a jéggel kitömött madár / az átértelmezett homályú képen.” (271.)

Az egyes szövegek különböző megoldásokat, válaszokat jelentenek az idő és elmúlás tematizálása tekintetében, ám a nyelvi reflexivitás és önreflexivitás minden válaszkísérletnek sajátja. Tőzsér sokat tud a nyelvről, az irodalomról, mindkettő elméletéről, és ezek az ismeretek azért hatnak termékenyen a költészetére, mert valójában részt vesznek a szövegalakításban. Az *Utazások vörös kocsikon* például a nyelvhasználat konvencióit megkülönböztető jelekként és idősíkokat ütköztető szegmensekként alkalmazza, az absztrakt nyelvi jelekbe sűríti a temporalitás lényegét: „Első kocsidban, a vörös Fiatban hárman ültetek. / Kocsiban? Kocsin? Egyetlen helyragban / fél évszázad. Amazt (az -n ragos kocsit) / a Rimába ragadták a megvadult lovak.” (263.) A *Csatavirág* című vers a szöveg által teremtődő objektumok, szubjektumok rendszerét (elhatárolódását, érintkezését) értelmezi: „Csatavirág – amíg irom, szubsztanciája mohó bimbót nyit. / Viszály a torzson a szírom, színesedik és határolódik. [...] A sarj a virág-én mozdulata. – Előtte más tett, utána más én.” A *Szabálytalan nóna* pedig – miközben idő, állandóság, elmúlás áll a tematikus fókuszban – egy metanarratív mozzanattal a dialógust megduplázza: a vers egyszerre szól a dialógus, valamint önmaga korlátairól, egyszerre tematizálja a nő és férfi, valamint jelentés és jelölő elválasztottságát: „A vers, babám, semmivel sem »egál«, / repül kőként, hová?, nem tudni!, mondtam. / S éreztem, hogy sujtó nónám megáll, / elakad, mint böllér kése a csontban. / S a rettenet, hogy visszapeng rimem, / mint bumeráng, ha célba nem talál, / hogy nónám s tárgya közt örök a kordon, / s marad minden, minden a régiben – / a rettenet marokra fogta a torkom.” (264.)

A *Csatavirág* kötet utolsó ciklusának címe *Függelék*, alcíme *A litotész szeme*. A retorikai alakzat ilyen kitüntetett helyzete előrevetíti a szerzői szándékot: olyan szövegekre számítunk, amelyek valamiképp szembemennek az utolsó versek beszédmódjával, a létezést és emlékezést, az időt tematizáló verseket olyan művek váltják, amelyek ironikusan, vagy ha úgy tetszik, a litotész nézőpontjából vagy (-val) tekintenek a témára. Az ellentétekre épülő gondolatalakzat itt az irónia kifejezésére szolgál, a ciklus nyitóverse olvasási stratégiaként is felfogható: „Az utolsó jelenet: a rendező felfut / a színpadra s csak áll. (A troglodita / Ádám súg neki: Hahaha!) Nem jut / eszébe semmi, csak ez: *Finita*.” És: „Csak aki nevet, azonos magával”. (286.) Az ezt követő pastiche-ok, sírversek, vegyes műfajú szövegek egy-egy költőtársat idéznek meg, sok esetben a stílust is átsajátítva, nem ritkán pajzán felütéssel. A megidézettek között szerepel Tőzsér Árpád is, amely gesztus tulajdonképpen a kötet egészen érintő problémát teljesíti be: a saját memoárban rögzít egy identitást, amely azonban sosem lehet „egál” az emlékező-memoáíró azonosságával. Ez a paradoxon épp annyira magától értetődő, mint a *Sorok egy mai Orpheuszhoz* című versben maga a halál megértése: „Az lát, ki innen hal meg, / de túlról vesz magának optimétert.” (272.)

Tőzsér Árpád utolsó kötetei tehát az eddigi poétika összegzésének tekinthetők (amennyiben a korábbi költészetből ismert megoldások, mint a pastiche, a görög mitológia átmentése, a magyar és világirodalmi műveltség dinamikus működtetése jelen van), tematikusan pedig egyfajta számvetésről, kiegyezésről adnak hírt. Azonban, ahogy az idézett példák is mutatják, Tőzsér költészetében az összegzés újragondolást, poétikai szempontból egy részben megváltozott alapállást is jelent. A kötetek nem annyira vissza, mint inkább előre mutatnak. Mint a folyó, melyre hiába ül rá a kora őszi köd, mire szét-ritkul, éppen tisztán követhető lesz az iránya.